

Schoorsteentrek

Enkele gedachten naar aanleiding van het artikel 'Een kleine geschiedenis van een goede trek' door Marieke van Zanten in Nieuwsbrief Bouwhistorie 57

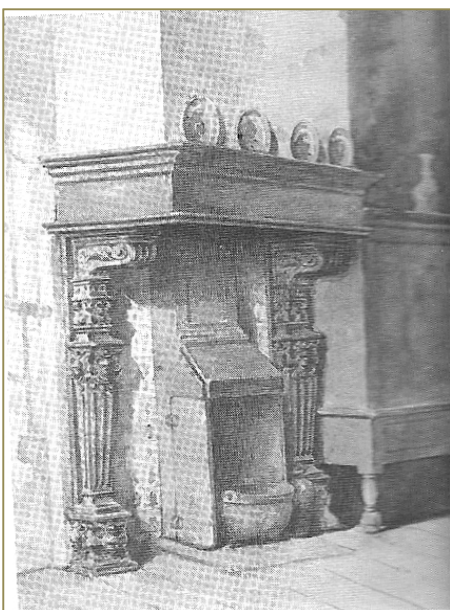
Johans Kreek

Isaak Ouwater, *Sint-Anthonispoort/Waag*
Amsterdam, 1785. [Rijksmuseum
Amsterdam]

In haar artikel signaleert Marieke het voorkomen van vreemd gevormde (geknikte en gevorkte) houten schoorstenen op schilderijen en prenten. Het eerste dat opvalt is dat het schilderijen en prenten zijn uit de tweede helft van de 18de eeuw. Op schilderijen van de 17de-eeuwse topografen Berckheijde en Beerstraten zie ik ze niet. Dit doet vermoeden, dat zij te maken hebben met een ontwikkeling die vanaf het einde van de 17de eeuw in het interieur plaats vindt. (Zie ook H.J. Zantkuijl, *Bouwen in Amsterdam*, Amsterdam 1984, 376 e.v)

Om de rookoverlast te verminderen begint men onder de hoge schouwkappen zogenoemde smuigers te plaatsen, een ontwikkeling die gevolgd wordt door de introductie van lagere schoorsteenmantels. Deze maatregelen bij de vuurplaats kunnen aangevuld worden door het verbeteren van de trek door het rookkanaal te verlengen. De trek is namelijk recht evenredig met de hoogte van dit kanaal.

*Houten smuiger met een ijzeren vuurpot. [Bouwen in
Amsterdam, 356]*

Het verlengen van een schoorsteen in steen is lastig, omdat daarbij een steiger nodig is. Dan is het plaatsen van een pijp van vier op de grond klaar gemaakte houten schotten gemakkelijker. Dit verklaart echter niet de knikken en de vorken.

Die knikken zijn verdwenen bij de voorbeelden op de door Marieke opgevoerde 19de-eeuwse foto's. De kanalen zijn soms wel en soms niet gevorkt. De vorken verlopen nu vloeiend zonder scherpe knikken. Dit kan weer beschouwd worden als een trekverbetering, want scherpe knikken zijn slecht voor de trek en bij een lange schoorsteen is de trek van twee smalle kanalen beter dan die van één kanaal met opgeteld dezelfde doorsnede.

*Jacob Olie, Gezicht vanaf de Montelbaanstoren, 1860-1870.
[Beeldbank Stadsarchief Amsterdam]*

Mag dit wel of geen boude bewering zijn, ik betwijfel of het ook geldt wanneer slechts de bovenste twee meter van de kanalen smaller zijn en waar een versmalling bovendien een extra weerstand is.

Blijkens deze foto's hebben de houten opzetstukken zich in ieder geval tot na het midden van de 19de eeuw gehandhaafd. Maar de tijd staat niet stil: Op foto's uit het eind van de eeuw komen de houten verlengingen nauwelijks meer voor en zijn ze meestal vervangen door zinken of verzinkt ijzeren(?) pijpen.

*Nieuwmarkt met Waag, 1890.
[Beeldbank RCE]*

Een mooi voorbeeld daarvan is het gebouw waardoor Mariekes artikel getriggerd werd, de Sint-Anthonispoort of Waag. In 1785, zoals weergegeven op het schilderij van Isaak Ouwater, staat deze waag vol houten geknikte en gevorkte pijpen. In 1890 is dit beeld compleet veranderd in rechte metalen pijpen.

Fig. 710. Aaneengeschakelde schoorsteenen opgemetseld met bijzondere steenen (te Parijs in gebruik) (§ 514).

a) een der steenen; *b)* horizontale doorsnede van twee opvolgende lagen.

» **710bis.** Aaneengeschakelde schoorsteenen opgemetseld met bijzondere steenen (alsmede te Parijs en ook in Duitschland in gebruik).

» **711.** Klep op een schoorsteen, om het rooken te verhinderen (§ 516).

» **712.** Kap met kleppen, tot idem (§ 516).

» **713.** Kap tot idem (§ 516).

» **714.** Draaijende kap of gek tot idem (§ 516).

» **715.** Groote geïsoleerde schoorsteen voor een stoomwerktuig (§ 517).

a) standgezicht van den schoorsteen; *b)* detail (verticale doorsnede) betrekkelijk de wijze van opmetseling.

Maar hoe je het wendt of keert, dergelijke verlengingen blijven lastige en kwetsbare constructies. Dus er was alle reden om na te denken over trekverbetering zonder deze 'pijperij'. Dat gebeurt ook: In zijn *Handleiding tot de kennis van burgerlijke en militaire bouwkunst* uit 1843 geeft Storm van 's-Gravesande verschillende kappen "om het rooken te verhinderen".

Als de gek op de Menkemaborg geconstrueerd is zoals Storm van 's-Gravesande hem tekende, dan kan ik mij voorstellen dat hij bij het draaien inderdaad *squeekt*, zoals Marieke schrijft en dat er voor Johns gepatenteerde geruisloze draaibare plaatstalen schoorsteenkap een markt was.

Fig 714.

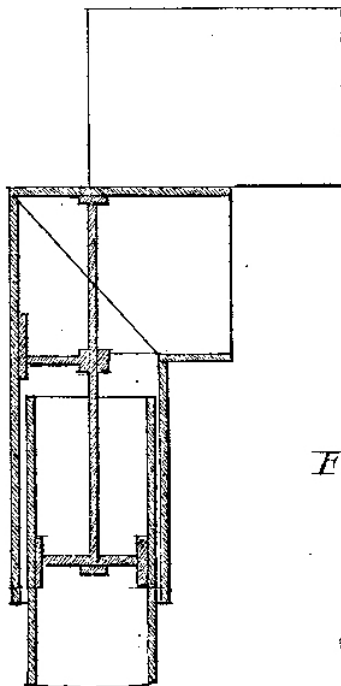
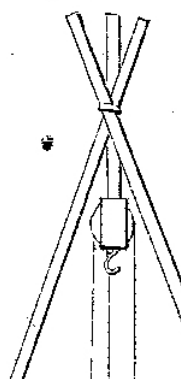

Fig 715^b

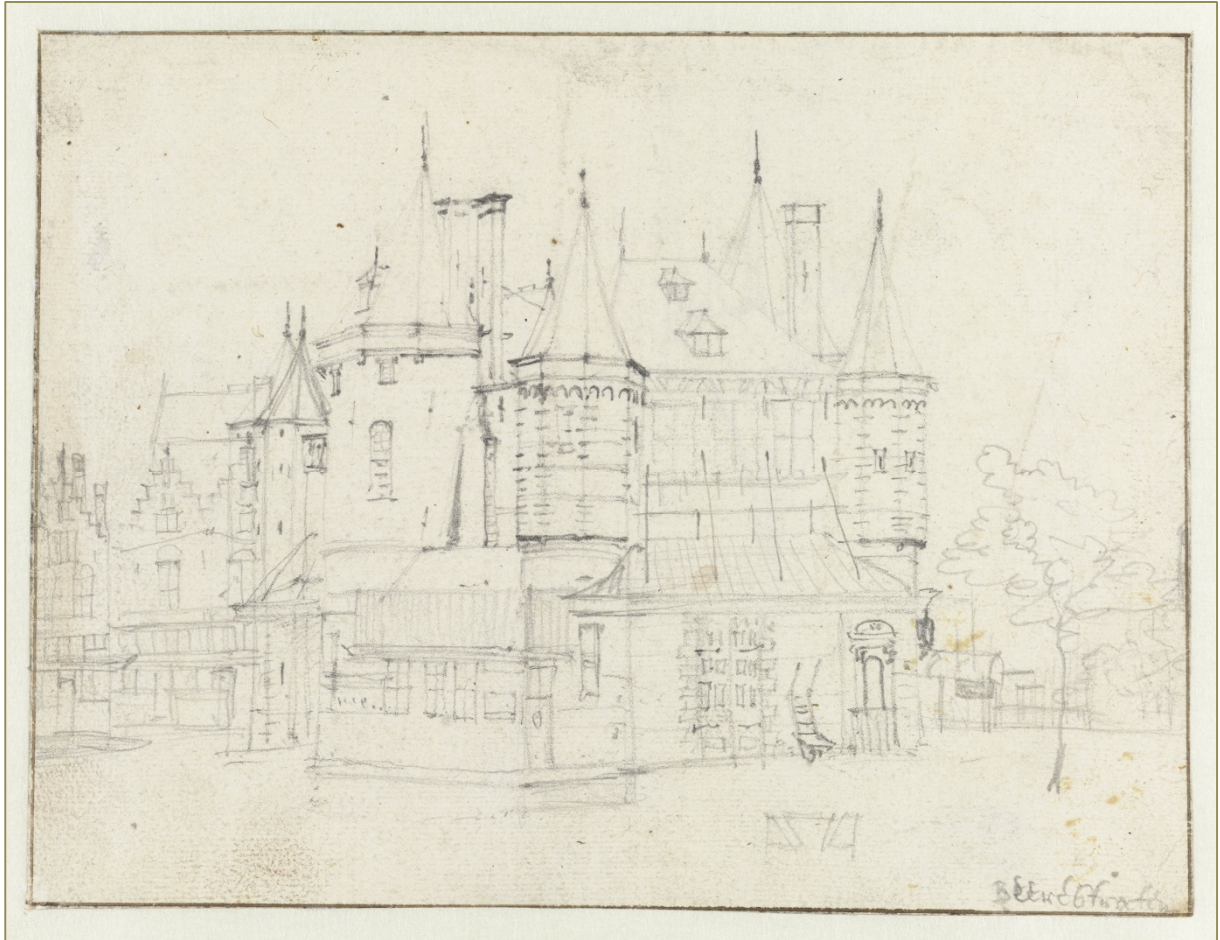
Plaat LXIX uit de Platenatlas bij Storm van 's-Gravesande: *Handleiding tot de kennis van burgerlijke en militaire Bouwkunst*, Breda 1843.

Naschrift

Tot zover leek het bovenstaande mij een logisch en consistent verhaal over een historische ontwikkeling, ware het niet dat ik op het laatste moment op een tekening van Beerstraten van de Sint-Anthoniswaag stuitte, waaruit blijkt dat deze in de 17de eeuw keurige hoog opgaande gemetselde schoorstenen had.

Waarom heeft men deze later afgebroken en vervangen door de houten pijpen, die Ouwater een eeuw later schilderde? Het lijkt erop dat het niet om hoogte alleen ging en dat men aan de houten geknikte en gevorkte pijpen toch een meerwaarde toekende.

Wie heeft meer ideeën?

Beerstraten, Sint-Anthonispoort of Waag, voor 1699. [Rijksmuseum Amsterdam]